

Kaczanowska, Wanda

Kolekcja starych biblii (XV-XVIII w.) w zbiorach Biblioteki im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego

Notatki Płockie 39/3-160, 17-20

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

cę badawczą oraz osoby interesujące się nauką.

Tego rodzaju stowarzyszenia odgrywają nieocenioną rolę w utrzymaniu i tworzeniu poziomu intelektualnego polskiej inteligencji na szerokich obszarach naszego kraju.

Do najznakomitszych stowarzyszeń tego rodzaju należy Towarzystwo Naukowe Płockie. Sprawdza się w tym przypadku reguła, że najlepsze wyniki w pracy mają towarzystwa naukowe o długiej tradycji, tradycji, która pozwoliła im na wypracowanie pewnych sobie właściwych metod działania, pozwoliła na dobre zakorzenienie się w swoim "środowisku naturalnym".

Każda wizyta w Płocku, w Towarzystwie Naukowym Płockim, jest dla mnie osobiście wydarzeniem napawającym otuchą. Przy tak często spotykanym w naszym kraju zniechęceniu i komercyjnym podejściu do każdej sprawy, tutaj można zobaczyć, jak wiele dokonuje bezinteresowny zapał, odpowiedzialność za własne środowisko, i umiejętność zorganizowania pracy społecznej.

Gratulując osiągnięć także ostatniego roku składam w imieniu Prezydium Rady Towarzystw Naukowych serdeczne życzenia jak najlepszych wyników dzisiejszych obrad.

prof. dr hab. Adam Bielański
Wiceprezes PAN, Wiceprezes PAU
Przewodniczący Rady Towarzystw Naukowych
przy Prezydium PAN

ANEKS 2

Z przemówienia prof. dr hab. Janusza Hamana - Prezesa Polskiej Fundacji Upowszechniania Nauki, w siedzibie TNP do 40 uczestników nadzwyczajnego o charakterze uroczystym posiedzenia Zarządu TNP w dniu 12 lutego 1994 r. z okazji wręczenia prezesowi TNP Jakubowi Chojnackiemu ogólnopolskiej "Nagrody Fundacji za rok 1993".

...Sytuacja nauki polskiej, a w tym mechanizmów jej upowszechniania jest bardzo niedobra i nie sądzę, by szybko uległa poprawie. Tym większą rolę przychodzi grać społecznym ruchom naukowym i one właśnie, angażując inicjatywę społeczną i chęć działania, są w stanie najbardziej skutecznie przyczynić się do naukowej świadomości społeczeństwa, tego co w krajach anglosaskich nazywa się "the public understanding of science" i "scientific literacy".

Płockie Towarzystwo Naukowe zajmuje w tym ruchu miejsce szczególne. Nie tylko z racji swych ogromnych doświadczeń i swego historycznego pierwszeństwa, ogromnego dorobku będącego spuścizną całych pokoleń wybitnych jego działaczy. Szczególnie ważne jest, że w przeciwieństwie do wielu innych podobnych towarzystw nie podlega upadkom spowodowanym zanikiem entuzjazmu i chęci działania swoich członków.

Jego aktywność jest przedmiotem podziwu wszystkich zainteresowanych nauką, a wyniki działania sięgają daleko poza granice regionu. Jest to jednocześnie towarzystwo niespecjalistyczne, grupujące osoby zainteresowane wszystkimi dziedzinami nauki, będące sui generis płocką akademią nauk.

Wielu z nas zna rolę, jaką w ostatnim, trudnym ćwierćwieczu odegrał w tych osiągnięciach swego Towarzystwa, Pan Prezes Jakub Chojnacki. Lecz przecież i to co zdziałal w okresie poprzedzającym pierwszy wybór jest godne podziwu. Rola ta uznana została wielokrotnym wyborem na stanowisko Prezesa, przez członków, których wielu pochodzi spoza Płocka, a wielu zalicza się do grona ścisłej czołówki uczonych polskich. I właśnie to było przyczyną jego wyboru jako laureata naszej nagrody....

WANDA KACZANOWSKA

Referat:

KOLEKCJA STARYCH BIBLIJ /XV-XVIII w./ W ZBIORACH BIBLIOTEKI im. ZIELIŃSKICH TOWARZYSTWA NAUKOWEGO PŁOCKIEGO

Motto:

"Biblioteki stawać się winny:
uprzywilejowanym punktem odniesienia
i szczególnym sanktuarium nauki i mądrości".

/Słowa Papieża Jana Pawła II wypowiedziane
na otwarciu nowych pomieszczeń Biblioteki
Watykańskiej w 1984 roku/

Jest w Polsce kilka takich miast, poza kręgiem wielkich metropolii, które swoją dobrą sławę zawdzięczają przede wszystkim wysokiej randze kulturalnej.

Do nich m. in. należy właśnie tysiącletni Płock. Wielopokoleniowa aktywność i ofiarność jego obywateli zaowocowały m.in. powstaniem i zachowaniem na tym terenie unikatowych kolekcji bibliotecznych, stanowiących bezcenne bogactwo duchowe, a także materialne.

Biblioteka im. Zielińskich Towarzystwa Naukowego Płockiego /TNP/ jest jedną z 221 bibliotek naukowych w Polsce, największą biblioteką naukową w województwie płockim.

Zabytkowy charakter księgozbioru i jego nieprzećiętne wartości bibliofilskie sprawiają, iż placówka ta zajmuje zasłużone poczesne miejsce na mapie bibliotecznej Polski.

Biblioteka nasza jest w ciągłym rozwoju. Rozwój ów polega na przyroście księgozbioru /zmierzamy do tego, by poprzez roczny przyrost księgozbioru o 8.000 vol. osiągnąć w 2000 roku 300.000 vol./, jak i na przyroście nowych pomieszczeń i modernizowaniu starych. W roku przyszłym, w 175 rocznicę założenia Towarzystwa i Biblioteki zakończymy rozbudowę gmachu "Pod Opatrznością" o nowy obiekt budowany przez ostatnie 6 lat kosztem około 18 miliardów złotych. Kubatura nowych pomieszczeń wynosi ponad 11.000 m³, a powierzchnia użytkowa prawie 3.000 m². Jest to historyczna inwestycja, największa z dotychczas realizowanych przez TNP.

Księgozbiór Biblioteki im. Zielińskich liczy prawie ćwierć miliona voluminów, w tym 13.200 starych druków /XV-XVIII w./ Najstarsza ich część - to XV-wieczne inkunabuły, których jest 67. Zbiory specjalne są najcenniejszą częścią księgozbioru. Składają się one z kilku integralnych, historycznych księgozbiorów i wielu tematycznych kolekcji.

Jedną z nich jest nietypowy i ciekawy zbiór Biblii, uważanych za najpopularniejsze książki ludzkości.

Wyraz - Biblia - pochodzi z greckiego "he bib-

W parku przed zabytkową budowlą. Od lewej strony: mgr Piotr Mojski de Weydenthal z Rapperswil w Szwajcarii, mgr Magalena T. Szkuła z Biblioteki Brytyjskiej w Londynie, mgr Wanda Lemańska - Kaczanowska z Płocka i rotmistrz Ryszard Dembiński - prezes Instytutu z Londynu.

lios"/byblos/, rzeczownika zapożyczonego ze słownictwa egipskiego, gdzie oznaczał bądź papirus, z którego w starożytności wyrabiano materiał piśmienny, bądź świętą i czcigodną księgę. Również greckie słowo "biblion" co znaczy "książka" dało nazwę Księgom Starego i Nowego Testamentu czyli Pismu Świętemu.

Biblia jest książką niezwykłą. Pisały ją tysiąclecia i wieki. Pisali ją prorocy i mędrcy narodu. Jest zbiorem pism, które Kościół uznał za natchnione.

Biblia powstawała przez około 1000 lat w okresie przedchrześcijańskim; pewne fragmenty pochodzą z XII w., inne z około 200 lat przed Chrystusem. Nowy Testament powstawał w okresie od zmartwych wstania Chrystusa do końca I w./ według niektórych autorów do połowy II w./.

Początkowo Biblia była utrwalana i przekazywana w postaci rękopiśmiennej. Prawdziwa rewolucja, jeśli chodzi o wydania Biblii, dokonała się jednak później, począwszy od II połowy XV w. czyli od upowszechnienia druku.

Już wkrótce po wynalezieniu druku, zaczęto wydawać Biblię po łacinie, hebrajsku i grecku, a jako pierwszy przekład na język narodowy ukazał się oczywiście tekst niemiecki. Nieco później były również i polskie wydania Biblii.

* * *

Najdawniejszym zabytkiem wydawniczo-drukarским jest tzw. Biblia 42-wierszowa wydrukowana w latach 1452-1455 przez Jana Gutenberga. Jest w

Polsce jeden egzemplarz tej znakomitej i bezcennej książki w Bibliotece Seminarium Duchownego w Pelplinie.

W naszej Bibliotece natomiast są dwie karty z Biblii Gutenberga, wykonane metodą reprintową, z ręcznie kolorowanymi inicjałami. Z formalnego punktu widzenia są to kopie /jedyne kopie w tym zbiorze, ale warte odnotowania/, a więc źródła wtórne. Niemniej stanowią nośnik podstawowych informacji, spełniający ważną rolę edukacyjną.

Najstarszą Biblią w naszych zbiorach /oryginalną - bo o takich tu będzie mowa/ jest piękna /po konserwacji/ stara księga, wydrukowana w Norymberdze w oficynie Antoniego Kobergera w 1478 roku, w formie folio. Jest oprawiona w deskę, obciążoną piękną zdobioną, brązową skórą, którą przed zniszczeniem chronią metalowe, srebrne guzy. Spełniają one podwójną rolę: chronią skórę przed wytarciem w zetknięciu z powierzchnią, a jednocześnie zdobią książkę. Aby uchronić tekst przed nadmiernym wybruszeniem, zastosowano metalowe klamry, spinające całość. Biblia wydrukowana jest w języku łacińskim, w dwu szpaltach. Posiada ładne inicjały, ręcznie kolorowane, rubrykowania oraz pogrubienia liter kolorem czerwonym i niebieskim. Wszystko zaś po to, aby uniknąć monotonii, a kartę uczynić bardziej przejrzystą i przystępną do czytania oraz oddać cześć wyjątkowej księdze.

Z inkunabułów oprócz Biblii z Norymbergi, posiadamy jeszcze dwie inne Biblie - inkunabuły.

Są to: Biblia, cum glossa Walafridi Strabonis...z komentarzami Nicolai de Lyra z 1498 roku i Biblia, cum postillis...Hugonis de Sancto z 1499 r. Obie wydane w Bazylei. Obie oprawione w deski, obciążone żółtą skórą ze ślepym wyciskiem, drukowane na czerpanym papierze. Charakterystyczne, że właściwy tekst obu tych Biblii mieści się tylko na małym prostokącie lub kwadracie, będącym małą częścią strony książki. Reszta okalającego tekstu to wyjaśnienia i komentarze. Trzeba pamiętać, że mało jest na świecie dzieł literackich, które by wzbudzały w ciągu dziejów ludzkich takie zainteresowanie jak Biblia. Co więcej, zainteresowanie Biblią nie słabnie do dziś. Dowodzi tego jej tłumaczenie na wiele języków i ogólnie szeroka dostępność. Spoglądano na nią jednak w różny sposób i różny był zakres jej znajomości.

Spisywanie ksiąg odbywało się na przestrzeni tysiącleci. W ciągu tych lat oblicze świata wielokrotnie się zmieniało. Bóg mówił do Izraelitów językiem ich czasów. My zaś i nasi przodkowie różnimy się od nich sposobem myślenia i posługiwania się terminami. Dlatego potrzebne są komentarze wyjaśniające. Owe komentarze często wyznaczały losy książkom. Gdy były nieodpowiednie - bywało, że książki niszczone np. paląc je. Dokonywaniu przekładów Biblii sprzyjał okres reformacji. W Polsce również pod jej wpływem rozwinęło się żywe zainteresowanie Pismem Świętym, zarówno wśród katolików jak i różnowierców.

Głównym ośrodkiem wydawania Biblii katolickich był Kraków. Mamy z tego okresu 3 Biblie z drukarni

Szarfenbergów /jedną z 1561 i dwie z 1577 r./.

Pierwszy katolicki przekład całego Pisma Świętego na język polski, wydany z drzeworytami u Szarfenbergów /stąd Biblia Szarfenbergerowska lub Biblia Leopoldy - od nazwiska tłumacza/ ukazał się w 1561 roku, dedykowany królowi Zygmuntovi II Augustowi ze zmienioną dedykacją w 1577 roku. Było to pierwsze drukowane wydanie pełnego tekstu przygotowane przez Jana Kasprowicza Leopoldę, który oparł się na dawnym tłumaczeniu polskim i wersji greckiej. Jest to najbardziej ilustrowana /284 drzeworyty/ Biblia polska XVI wieku. Prócz powtórzonych ilustracji z poprzednich wydań są tu drzeworyty sprowadzone z Pragi. Wydanie z 1561 roku zawiera nadto wizerunek Zygmunta Augusta w bogatym obramieniu, drzeworyt Ukrzyżowania oraz całą serię innych drzeworytów o tematyce biblijnej.

Ruch wydawniczo-drukarski w Polsce szerzył również nowe prądy, jakie z Zachodu przynosiła reformacja. Nad zupełnie nowym przekładem pracowano także w obozie kalwińskim. Był on dziełem kilkuletnich wysiłków teologów, pisarzy i poetów. Edycja ta ukazała się drukiem i nakładem Mikołaja Radziwiłła w Brześciu Litewskim w 1563 roku pt. "Biblia święta to jest Księgi Starego i Nowego Zakonu właśnie z żydowskiego, greckiego i łacińskiego nowo na polski język z pilnością i wiernie wyłożone". "Biblia brzeska" lub "Radziwiłłowska", bo tak ją nazywano, była najważniejszym wydawnictwem oficyny w Brześciu Litewskim. Dedykowana królowi Augustowi, ozdobiona była drzeworytowym herbem Radziwiłłów i wierszem dla nich poświęconym. Nad przekładem tej Biblii pracowało w Pińczowie kilku uczonych teologów przez 6 lat. Z powodu uwag marginalnych i objaśnień umieszczonych przez tłumaczy obok właściwego tekstu Pisma Świętego, Biblia ta była źle przyjęta przez Kościół dysydencki. Później syn wydawcy, Mikołaj Krzysztof Radziwiłł zwany Sierotką, nawrócony przez Piotra Skargę na katolicyzm, wykupił za sumę 500 dukatów różne księgi protestanckie w okolicy, w ich liczbie i Biblię oraz rozkazał podobno spalić je publicznie na rynku wileńskim. Z tego powodu dzieło należy dziś do rzadkich druków. Należy również podkreślić wspaniałą oprawę graficzną i piękną polszczyznę "Biblii brzeskiej".

Niezwykle intensywnym ruchem drukarskim wyróżniła się też Wittenberga, centrum z którego rozchodziły się druki luterskie. Z tej oficyny posiadamy w zbiorach "Biblię germanikę" z 1555 roku, wydaną w formie folio, w brązowej skórze, pięknie zdobioną.

Różnowiercy po wyniszczeniu egzemplarzy "Biblii brzeskiej" oraz wskutek jej nieporęcznego, dużego rozmiaru i wysokiej ceny, przystąpili do nowego wydania. Posiadamy też w zbiorach ową mniejszą Biblię w nowym opracowaniu tzw. Biblię gdańską z 1632 roku, która stała się tekstem kanonicznym dla różnowierców polskich.

Osiągnięcia różnowierców /zwłaszcza kalwinów i arian / w tym zakresie zmusiły katolików do opra-

cowania nowego tłumaczenia, doskonalszego od przestarzałej już "Biblii Leopoldy". Tak powstał słynny przekład Jakuba Wujka, opublikowany w roku 1599. Ten piękny tekst przez długie lata uznawany był za wierny oryginałowi i podstawowy czyli kanoniczny. Dopiero w naszych czasach zastąpiły ją doskonalsze tłumaczenia.

"Biblia Jakuba Wujka" opublikowana została w Krakowie w 1599 roku, w Drukarni Łazarzowej, nakładem prymasa Karnkowskiego. Przekład stanowił syntezę wkładu wszystkich dotychczasowych polskich tłumaczy Biblii, odznaczał się wysokimi walorami językowymi i był najlepszym ówczesnym przekładem Pisma Świętego. Jest to najważniejsze dzieło Jakuba Wujka, a przekład ten był wykonany na zlecenie papieża Grzegorza XIII i zalecony do użytku w całej Polsce. Książka jest w formie folio, pięknie zdobiona floraturą i wyszukаныmi inicjałami, oprawiona w brązową skórę. Mamy w Bibliotece kilka egzemplarzy Biblii Wujka, wszystkie w dobrze zachowanym stanie.

Z krakowskich drukarni posiadamy też książki z oficyny Andrzeja Piotrkowczyka. Piotrkowczykowie oddali swą drukarnię na usługi kontrreformacji; odbijali przede wszystkim dzieła jezuitów np. "Kazania na niedzielę" i "Nowe Testamenty" Wujka oraz inne księgi kościelne. Posiadamy taki Nowy Testament z 1593 roku oraz dwa Psalterze Dawidowe; jeden z 1594 roku przez Jakuba Wujka przełożony i drugi w słynnym przekładzie Jana Kochanowskiego z 1612 roku /II wydanie w bardzo dobrym stanie/. Posiadamy też Księgi Psalmów Dawidowych z Drukarni Akademickiej w Zamościu z 1765 roku, gdzie była bardzo-aktywna drukarnia w XVII i XVIII wieku i Biblię rzymsko-katolicką Jakuba Wujka, wydaną we Wrocławiu w 1740 roku w Drukarni Akademickiej.

Na uwagę zasługuje także bogato reprezentowany zbiór Nowych Testamentów, wydanych na Pomorzu, w Chełmnie /małe formaty/ oraz Nowy Testament z Wrocławia z 1708 roku w ciekawej szacie graficznej i Ewangelie z Warszawy z 1787 roku z Drukarni Misjonarzy.

Trzeba pamiętać w tym miejscu, że wszystkie te tłumaczenia miały duże znaczenie dla rozwoju języka polskiego.

Oprócz polskich wydań Biblii, podziwiać możemy również wydania Biblii w różnych językach, z całego niemal świata. Z miejscowości, /poza Polską/ gdzie powstawały Biblie, które przechowujemy w naszej Bibliotece, wymienić można: Kolonię, Tybingę, Amsterdam, Lyon, Genewę i inne.

Ciekawa pod względem typograficznym jest Biblia wydana w Rzymie w 1614 roku, z tekstem łacińskim i arabskim na każdej stronie. Są również wydania francuskie Biblii, począwszy od Apokalipsy św. Jana w języku francuskim z 1607 roku, poprzez pięknie zdobioną Biblię z Paryża z XVIII wieku, aż do paryskiego wydania z 1730 roku Biblii 10-tomowej w małym, podręcznym formacie, oprawionej w ładną brązową skórę wraz

z złoconiami.

Jeszcze piękniejsza jest Historia Starego i Nowego Testamentu z Paryża z 1712 roku z wieloma miedziorytami, przedstawiającymi wybrane sceny biblijne.

Są Biblie z Wenecji i Yerdon z XVIII wieku, Biblia wydana w Pradze w 1712 roku /czeska Księga Proroków/ na Uniwersytecie Karola. Ciekawostką jest na pewno "Biblia hebraica" wydana w Hałae w 1752 roku oraz małe, kieszonkowe wydania Biblii z Kolonii, oprawione w skórę białą lub brązową, niektóre z pięknie zachowanymi klamerkami.

Wspomnieć należy jeszcze o Psalmach Dawidowych wydanych w Amsterdamie i Kolonii. Niektóre z nich zachowały się wraz z tekstem nutowym. Również z tekstem nutowym zachował się duży Graduał z XVI wieku, zawierający śpiewy mszalne i nuty w kształcie prostokątów.

Z ksiąg towarzyszących Biblii chciałabym wymienić przepiękną niemiecką Postyllę z 1522 roku Gailera von Keiserssberga, wydaną w Strasburgu z ponad 100 pięknie, ręcznie kolorowanymi drzeworytami /niektóre całostronicowe/ - oczywiście barwy z epoki - i inkunabul: "Legenda aurea" tzw. złota legenda, wydany również w Strassburgu w 1486 roku. Jest to zbiór łacińskich legend o Chrystusie, Marii i ważniejszych świętych, jedno z najpopularniejszych dzieł średnio-wiecza.

Omawiając kolekcję starych Biblii, nie można nie wspomnieć o ich szczególnie starannym zdobieniu, wynikającym z najcenniejszego słowa objawionego.

Barwne, figuralne kompozycje np. całostronicowe Ukrzyżowanie malowano na całych kartach /Postylla/ lub włączano w kolumny tekstu. Pierwsze litery /inicjały/ ważniejszych części ksiąg zdobiono szczególnie i wyróżniano. Podkreślić należy harmonię w zestrojeniu kolumn tekstu, inicjałów i dekoracji marginalnych oraz rubrykowań ważniejszych części tekstu. Niektóre księgi mają piękne, renesansowe oprawy, klamry, guzy ozdobne lub ciekawie skomponowany frontispis. Ich eksponowana ozdoba podnosiła splendor służby bożej, podobnie jak szaty i naczynia litur-

giczne.

Nasz zbiór Biblii jest bogaty /około 90 pozycji/ i dość różnorodny; są Biblie katolickie i różnowiercze, polonica /zwłaszcza z pierwszych oficyn polskich/ i obce, obejmujące niemal wszystkie bardziej znane ośrodki drukarstwa europejskiego, książki luksusowe i z serii "vulgate editionis". Większość z nich doskonale zachowana, jakby niedawno opuściły drukarnię /część po konserwacji/, inne - noszące ślady czasu - wszystkie od najdawniejszych czasów z racji swej wyjątkowej funkcji towarzyszyły człowiekowi w jego życiu.

Kolekcję starych Biblii pokazywaliśmy u nas na specjalnej wystawie, zorganizowanej z okazji pobytu w Płocku Papieża Jana Pawła II w dniu 7 i 8 czerwca 1991 roku. Wystawę obejrzało z wielkim zainteresowaniem ponad 4 tysiące osób z kraju i wiele osób z zagranicy. Cieszyły szczególnie wizyty młodzieży, dla której na bazie tych ksiąg prowadzono lekcje religii w wielu klasach. Był to dla tych młodych ludzi przeważnie pierwszy żywy kontakt ze starą książką w takim szczególnym wyborze. Wszak inne znaczy wiedzieć - i co innego - widzieć w dodatku.

Wystawa ukazała dużej grupie ludzi Biblie powszechnie nieznaną w całej swej bogatej okazałości i różnorodności oraz w zasadniczy sposób przybliżyła je nam wszystkim.

Badacza kultury Biblia Starego Testamentu interesuje jako drogocenny dokument historyczny. Podobnie religioznawcę, który próbuje ustalić, jak powstawały i funkcjonowały systemy religijne. Dla Chrześcijan Biblia nie jest na pewno zamkniętą przeszłością. Jest drogą prowadzącą do Chrystusa i dokumentem wiary wciąż żywym i pełnym treści. Czytamy ją nie tylko powodowani ciekawością, lecz znajdujemy w niej wartości odpowiadające potrzebom naszej wiary, w tym zawsze aktualne przesłanie o Bogu, który gromadzi "swoją lud", opiekuje się nim i prowadzi do celu.

Cieszę się bardzo, że mogłam Szanownym Państwu przedstawić pokrótce zbiór Biblii przechowywanych w Bibliotece im. Zielińskich TNP.

Dziękuję bardzo.